

บทที่ 4

การขัดเกลาทางสังคม และการเมือง ในยุคที่จอมพล ป. เรืองอำนาจ (พุทธศักราช 2481-2487 และพุทธศักราช 2491-2499)

การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองการปกครองของสยามประเทศในปี พุทธศักราช 2475 นั้นถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งสร้างกลุ่มผู้นำทางการเมืองที่มีลักษณะอันโดดเด่นขึ้นมา มากมายหลากหลายกลุ่มย่อยด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้ก่อการทางการเมืองฝ่ายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ฝ่ายพลเรือน เช่น กลุ่มนายปรีดี พนมยงค์ หรือแม้กระทั่งกลุ่มบุคคลที่ไม่มีความเด่นชัดมากนักในปี พ.ศ. 2475 แต่กลับกลายเป็นผู้นำคนสำคัญของการเมืองไทยในระยะหลังๆ ดังเช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ทั้งนี้ ในบทที่ 3 เรื่อง “จุดเปลี่ยนประวัติศาสตร์ทางการเมืองสยามโดยคณะราษฎร” ผู้เขียน ได้นำเสนอเนื้อหาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งถ่ายทอดผ่านแบบเรียนทั้งที่เป็นทางการ และใช้ประกอบการเรียนการสอนในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2475 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2481 อันเป็นช่วงเวลาที่คณะราษฎรยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ค่อนข้างมากในฐานะผู้นำทางการเมืองซึ่งร่วมกันก่อการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง และมีภาระหน้าที่ในการสานต่ออุดมการณ์ทางการเมืองแบบรัฐธรรมนูญนิยมประชาธิปไตยที่กลุ่มตนได้วางรากฐานเบื้องต้นเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ทั้งสิ้น 6 ประการ หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ “หลัก 6 ประการของคณะราษฎร” อันได้แก่ การรักษาความเป็นเอกราชของประเทศให้มั่นคง การรักษาความปลอดภัยของประเทศ การบำรุงความสุขในทางเศรษฐกิจไม่ให้ราษฎรชาวไทยเกิดความอดอยาก การให้สิทธิและความเสมอภาค การให้อิสระภาพและเสรีภาพ และท้ายที่สุด คือ การปลูกฝังให้ราษฎรไทยได้รับการศึกษากันอย่างเต็มที่สมดังที่ได้ตั้งเจตนารมณ์ไว้เมื่อครั้งก่อการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองขึ้นเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาประเทศ

ด้วยเหตุนี้ นโยบายทางการเมืองและการศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2481 จึงอ้างอิงถึงหลัก 6 ประการนี้ อย่างเหนียวแน่น พร้อมทั้งมีการส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชน โดยทั่วไปมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย ผนวกกับมีความสำนึกในความเสียสละและเจตนารมณ์อันดีของสมาชิกคณะราษฎรที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญอันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ราษฎรทุกคนจะต้องเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามเพื่อความสุขถาวรของสังคมไทยและความเป็นประเทศศิวิไลในแบบสากล

สืบเนื่องด้วยนโยบายทางการศึกษาของรัฐ แบบเรียนที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว คือในระหว่าง พ.ศ. 2475-2481 จึงมีการกล่าวถึงหลักทั้ง 6 ประการของคณะราษฎร สาเหตุและความจำเป็นของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 รวมทั้งมีการยกย่องคุณงามความดีของกลุ่มสามัญชน อันหมายถึง คณะราษฎร ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ไปพร้อมๆ กับการลดทอนบทบาทและภาระหน้าที่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองแบบใหม่ให้เหลือเพียงแค่ความเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญนิยามเท่านั้น แตกต่างจากการเรียนการสอนที่ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนกระทั่งถึงช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ที่เนื้อหาของแบบเรียนส่วนใหญ่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนชาวไทยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นประมุขของชาติและเป็นผู้รักษาเอกราชของชาติไทยมาจนตลอดทุกยุคทุกสมัย ด้วยเหตุนี้ การปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และให้การยอมรับเนื้อหาทางการศึกษาแบบใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี 2475 จึงถือได้ว่าเป็นการถอนรากถอนโคนความเข้าใจและความเชื่อเดิมที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเหนือสิ่งอื่นใด ด้วยการให้ความเชื่อหรือการปลูกฝังวาทกรรม และอุดมการณ์แบบใหม่ที่มีรัฐธรรมนูญเป็นแหล่งที่มาของอำนาจอันสูงสุด และสามารถนำมาซึ่งความสุขของประชาชนได้ต่อไปในอนาคต

บทที่ 4 เรื่อง “การขัดเกลาทางสังคมและการเมืองในยุคที่จอมพล ป. เรื่องอำนาจ” นี้ จะพิจารณาแบบเรียนซึ่งเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และระบอบประชาธิปไตยที่ปรากฏในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งกลับพบว่าส่วนใหญ่มีคำอธิบายที่มีลักษณะแตกต่างจากคำอธิบายต่างๆ ที่ได้วิเคราะห์ไว้ในบทที่ 3 อย่างเด่นชัด กล่าวคือ เนื้อหาของแบบเรียนทางการเมืองที่ปรากฏในระหว่าง พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2499 หรือในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามมีบทบาททางการเมืองอย่างสูงนั้น กลับมีลักษณะของการประนีประนอมกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้นกว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นอย่างยิ่ง ด้วยการเชิดชูว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงมีบทบาทร่วมในฐานะที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกแก่ปวงชนชาวไทยในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีสายพระเนตรอันกว้างไกลด้วยการที่พระองค์ทรงมองเห็นความจำเป็นในการจัดทำรัฐธรรมนูญ รวมทั้งยอมรับระบอบการเมืองการปกครองแบบใหม่โดยไม่ให้เกิดการเสียเลือดเนื้อแก่ฝ่ายใดทั้งสิ้น เมื่อมีการร้องขอให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นอกจากนี้แบบเรียนที่ปรากฏในยุคดังกล่าวยังมีการลดทอนความสำคัญของหลักทั้ง 6 ประการของคณะราษฎรไปเป็นอันมาก พร้อมทั้งมีการให้ความสำคัญต่อ “ทหาร” โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบกในฐานะผู้นำในการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 มากกว่ายุคที่ผ่านมามาอย่างเห็นได้ชัด

ในบทที่ 4 นี้จะแบ่งการอธิบายออกเป็น 3 หัวข้อหลักๆ ดังนี้

1. บริบททางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487 และระหว่าง พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 8 สมัย นับเป็นเวลานานถึง 20 ปี ก่อนที่จะถูกคณะรัฐประหาร นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์โค่นอำนาจลงในช่วงปลาย พ.ศ. 2499
2. นโยบายการศึกษาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ระหว่างปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2487 และระหว่างปี พ.ศ. 2491 ถึงปี พ.ศ. 2500) ซึ่งจะเป็นการสรุปใจความหลักของนโยบายการศึกษาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามที่มีอิทธิพลต่อแบบเรียนไว้เป็นประเด็นๆ สำคัญ
3. การเปลี่ยนแปลงลักษณะหรือเนื้อหาของแบบเรียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และระบอบประชาธิปไตยของไทย ระหว่าง พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487 และ พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของไทย และมีบทบาทอย่างยิ่งในฐานะนักปฏิรูปทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออกกฎข้อบังคับ หรือที่รู้จักกันดีในชื่อของ “รัฐนิยม 12 ประการ” เพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมแบบใหม่ๆ ที่รัฐเชื่อว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความเป็นสากล หรือสังคมอารยะ ซึ่งยังคงมีร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมาจนถึงปัจจุบัน เช่น การร้องเพลงชาติ หรือการยืนตรงเมื่อได้ยินเพลงสรรเสริญพระบารมี เป็นต้น
4. การวิเคราะห์ผู้นำทางการเมือง และสื่อการเรียนการสอนที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ชนชั้นนำของไทยระหว่างปี พ.ศ. 2481-2499 รวมทั้งพิจารณาว่า ชนชั้นนำของไทยมีการใช้แบบเรียนไทยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคมได้อย่างไรบ้างเป็นหลักสำคัญในการแสวงหาความรู้

บริบททางการเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2487 และปี พ.ศ. 2491 ถึงปี พ.ศ.

2499

สภาพทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 นั้นเต็มไปด้วยอุปสรรคมากมายเกินกว่าจะทำให้อำนาจประชาชนไปโดยสมบูรณ์แบบได้ในช่วงระยะเวลาเพียง 10 ปี ดังเช่นที่คณะราษฎรได้ฝืน ขวากหนามที่สำคัญต่อระบอบการปกครองแบบใหม่ในช่วงเวลานั้นหาได้มีแต่ปัจจัยภายนอกที่มาจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และความเข้าใจต่อระบอบประชาธิปไตยของประชาชนคนไทยเท่านั้น หากแต่มีปัจจัยภายในที่มาจากกรณีที่กลุ่มผู้ปกครองเองมีความขัดแย้งทางผลประโยชน์ อีกทั้งทางความคิดของกลุ่มต่างๆ ที่มาจากกลุ่มผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และผู้ที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เช่นกัน

ข้อสังเกต ก็คือ ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างปี พ.ศ. 2476-2487 กลุ่มคนที่มีอิทธิพลทางการเมืองมากที่สุดในประเทศกลับไม่ใช่ประชาชนทั่วไปอย่างแท้จริงเช่นที่คณะราษฎรได้ตั้งปณิธานแต่แรก หากแต่เป็น “กลุ่มทหาร” ซึ่งกล่าวอีกในหนึ่ง ก็คือ กลุ่มทหารที่มาจากคณะราษฎรหรือผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั่นเองที่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะผู้นำประเทศภายใต้ระบอบการเมืองการปกครองแบบใหม่ที่สอดคล้องว่าจะเป็น “ระบอบรัฐธรรมนูญโดยทหาร” มากกว่าจะเป็น “ระบอบประชาธิปไตยโดยประชาชน” เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนผู้นำคณะรัฐบาล หรือพระยามโนปกรณนิติธาดาในปี พ.ศ. 2476 เป็น “พลเอกพหลพลพยุหเสนา” ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญทางการทหาร จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งด้วยการทำรัฐประหารคณะรัฐบาลชุดเดิม รัฐบาลชุดใหม่ที่ขึ้นมามีอำนาจก็ยังคงมีผู้นำเป็นทหาร นั่นก็คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยเท่าที่ผ่านมา จอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นถือได้ว่าเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะนักการเมืองฝ่ายทหารที่มีความโน้มเอียงไปทางเผด็จการอยู่มาก ผนวกกับเป็นผู้นำทางทหารที่มีอำนาจทางการเมืองยาวนานที่สุดคนหนึ่งในเวทีการปกครองของประเทศไทยนับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ทั้งนี้ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางการเมืองอย่างเด่นชัด นับตั้งแต่ได้รับชัยชนะในสงครามอินโดจีน ในปี พ.ศ. 2483 และมีชื่อเสียงจากการปราบกบฏบวรเดช จนได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2481 และเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยคนแรกที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยกันทั้งสิ้นถึง 8 สมัย เป็นเวลากว่า 20 ปี

ทั้งนี้ จอมพล ป.พิบูลสงครามได้เข้าร่วมกับคณะราษฎรในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในปี พ.ศ. 2476 และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในปี พ.ศ. 2476

พ.ศ. 2481 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลชุดเดิม ภายใต้การนำของ พลเอกพหลพลพยุหเสนา และเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นวาระแรก ควบคู่ไปกับการบริหาร รัฐบาลในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมซึ่งถือได้ ว่าเป็นผู้คุมกำลังทหาร และตำรวจ ไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จ

พ.ศ. 2482 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เพิ่มบทบาทตนเองมากยิ่งขึ้นในตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

พ.ศ. 2484 ซึ่งเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 คณะรัฐบาลโดยการนำของจอมพล ป. พิบูล สงคราม ได้ยินยอมให้ประเทศญี่ปุ่นขึ้นบกในประเทศไทย และร่วมกันทำสัญญาพันธมิตรทาง การทหาร และเศรษฐกิจขึ้น เป็นผลให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องตกเป็นผู้ต้องหาอาชญากร สงคราม และถูกจับกุมขังเป็นเวลาหลายเดือนเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้จบสิ้นลง

พ.ศ. 2485 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการต่างประเทศเป็นสมัยที่ 2

พ.ศ. 2491 เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 3 และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. 2492 เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 4 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

พ.ศ. 2494 ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยที่ 5

พ.ศ. 2494 ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยที่ 6

พ.ศ. 2495 ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยที่ 7 และเพิ่มบทบาทของตนเองในฐานะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม อันเป็นจุดเด่นของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูล สงครามอย่างเด่นชัด

พ.ศ. 2497 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ คู่ กับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งแรก

พ.ศ. 2498 กลับมารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นสมัยที่ 2 และ

ท้ายที่สุด จอมพล ป. พิบูลสงครามก็จบบทบาททางการเมืองของตนลง ในฐานะ นายกรัฐมนตรีสมัยที่ 8 และถูกรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. 2500

การบริหารประเทศ ภายใต้การควบคุมของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นเต็มไปด้วยคำขวัญ และสัญลักษณ์ที่มีลักษณะชักจูง โฆษณาชวนเชื่อ รวมทั้งจูงใจให้ประชาชนยึดมั่นในหลักการ “ชาตินิยม” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ชาตินิยมแบบราชการ” (Official Nationalism)¹ ที่เน้นให้ประชาชน มีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐเป็นหลัก ดังนั้น ในสมัยนี้จึงได้มีการเน้นถึงความยิ่งใหญ่ และความสำคัญของชนชาติไทย รวมทั้งมีการเขียนประวัติศาสตร์ไทยขึ้นใหม่เพื่อเน้นถึงความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย เช่น ในหนังสือประวัติชนชาติไทยที่เขียนขึ้น โดย หลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น

นอกจากนี้ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังได้มีการเน้นถึงหลัก “รัฐนิยม” ซึ่งมีนัยของการสร้างรัฐ (state-building) โดยเน้นหลักการชาตินิยม และเน้นให้ประชาชนเชื่อฟังผู้นำ และปฏิบัติตามแนวนโยบายของรัฐบาลอย่างเคร่งครัด ส่งผลกระทบที่สำคัญคือ การเปลี่ยนในหลักไกของ รัฐ เช่น ระบบราชการ ให้เอื้อประโยชน์ต่อการใช้อำนาจของผู้นำระบบคณะรัฐมนตรี และผู้คุมกำลังทางทหาร² ทั้งนี้ นโยบายรัฐนิยม 12 ประการ ถือว่าเป็นหนึ่งในนโยบายของรัฐที่นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ได้ให้ความเห็นไปในเชิงลบ ด้วยเหตุที่ว่า นโยบายนี้ได้ส่งผลกระทบอย่างมากมายต่อคนไทยในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้นำทางการเมืองที่มีความเป็นเผด็จการไม่น้อยในเวทีการเมืองของไทยในอดีต ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลไทยภายใต้การนำของพันเอก หลวงพิบูลสงคราม (บรรดาศักดิ์ขณะนั้น) ได้แถลงนโยบายอย่างชัดเจนว่า จะบำรุงกำลังของกองทัพไทยให้มีความแข็งแกร่งสำหรับป้องกันอิสรภาพและสิทธิของประเทศ รวมทั้งปรับปรุงกายี อากาศเพื่อความยุติธรรมแก่สังคม ไปพร้อมๆ กับการส่งเสริมวัฒนธรรมศิลปกรรมของไทย ควบคู่กับการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศที่สนับสนุนให้เกิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และการรณรงค์ให้เกิดการใช้สินค้าไทยอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม โดยมีการประกาศใช้มาตรการรัฐนิยม 12 ประการ ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเพื่อเป็นนโยบายที่ขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตขึ้นในสังคม ณ ช่วงเวลานั้น

ด้วยเหตุนี้ **รัฐนิยมฉบับที่ 1** จึงได้ถือกำเนิดขึ้นในวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2482 โดยมีสาระสำคัญ อันได้แก่ การเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” ตามที่เรียกขานประชาชนว่า “คนไทย” เป็นหลัก

¹ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ วัฒนาการของอำนาจรัฐ และอำนาจการเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: บริษัท พี. เพรส. จำกัด, 2541), หน้า 1.

²ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ วัฒนาการ และอำนาจการเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: บริษัท พี. เพรส จำกัด, 2541), หน้า 108-109.

รัฐนิยม ฉบับที่ 2 ประกาศไม่ให้นักไทยประพาศดินเป็นตัวแทนของต่างชาติ และไม่ขายที่ดินให้ต่างชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 3 ประกาศ เรื่อง การเรียกคนในประเทศว่า “คนไทย” แม้มิใช่เชื้อสายอื่นก็ให้ถือว่า มีสัญชาติไทย มิให้มีการแบ่งแยก

รัฐนิยม ฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐนิยม ฉบับที่ 5 เรื่องให้นักไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่ผลิตขึ้นในประเทศไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 6 เรื่องทำนอง และเนื้อร้องเพลงชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 7 เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ

รัฐนิยม ฉบับที่ 8 เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี

รัฐนิยม ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 11 เรื่องกิจประจำวันของคนไทย

รัฐนิยม ฉบับที่ 12 เรื่องการช่วยเหลือคุ้มครองเด็ก คนชรา หรือทุพพลภาพ

ทั้งนี้ เนื่องจากรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกรัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี เนื้อหาของแบบเรียนในยุคนั้น จึงได้รับการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐนิยมนี้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์แบบเรียนในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นยุคหนึ่งที่มีการศึกษาได้รับการตอบสนองและมีบทบาทอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาแบบเฉพาะทาง และการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ (มหิดล) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน และโรงเรียนสาธิตพิบูลบำเพ็ญ เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจในประเด็นดังกล่าวก็คือ การค้นหาเหตุผลที่จะอธิบายว่า เหตุใดยุคที่มีความเป็นเผด็จการสูง ดังเช่นยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้ จึงมุ่งส่งเสริมการศึกษาให้เด่นชัด และพัฒนาให้คนในสังคมมีความรู้ความสามารถมากยิ่งขึ้น ทั้งๆ ที่ “ความรู้” หรือ “Knowledge” นั้นอาจจะเป็นเหตุจูงใจของประชาชนที่สามารถสั่นคลอนต่อความมั่นคงของ

รัฐบาลได้ในสมัยหลัง ดังเช่นที่เกิดขึ้นในช่วง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งประชาชน นิสิต และ นักศึกษาได้ใช้อำนาจ “ความรู้” อันหมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิทธิหน้าที่ของตนเองและ ผู้ปกครอง เพื่อเรียกร้องและต่อต้านการทำงานของรัฐบาลเผด็จการ ภายใต้การนำของจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร

นโยบายการศึกษายุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ระหว่างปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2487 และระหว่างปี พ.ศ. 2491 ถึงปี พ.ศ. 2500)

ในวันที่ 15 ธันวาคม ภายหลังจากการจัดการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ปฏิเสธที่จะเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยอ้างว่ามีปัญหาทางด้านสุขภาพ จึงเป็นโอกาสให้หลวงพิบูลสงคราม (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) ได้เข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่ในฐานะนายกรัฐมนตรี คนที่ 3 ของประเทศไทย ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นับเวลารวมกันได้ทั้งสิ้น 20 ปี จอมพล ป. พิบูลสงครามก็กลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางการเมืองมากที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองของไทย ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีส่วนร่วมต่อเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประเทศไทยในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงชื่อของประเทศจาก “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” ใน พ.ศ. 2482 การเปลี่ยนแปลงการสะกดคำภาษาไทย การปลูกฝังวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมแบบตะวันตกให้แก่พลเมือง หรือแม้กระทั่งการเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยให้ประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายอักษะสามารถใช้ประเทศไทยเป็นทางผ่านไปยังประเทศพม่าได้โดยสะดวก ก่อให้เกิดผลทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมตามมาด้วยกันในหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นผลลัพธ์ที่ดีต่อประเทศไทย เช่น การส่งเสริมวัฒนธรรมในการบริโภคที่ถูกสุขลักษณะ และผลลัพธ์ในทางลบ เช่น ความอโคจรของประชาชนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หากจะเข้าใจถึงผลลัพธ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “แบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการให้การยอมรับ” ก็จำเป็นต้องตระหนักถึงส่วนที่เกี่ยวข้องกับนโยบายแห่งรัฐด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถดำรงตำแหน่งได้อย่างยาวนานเป็นระยะเวลารวมกันได้ถึง 20 ปี นโยบายต่างๆ ของรัฐ รวมทั้งนโยบายทางการศึกษาจึงค่อนข้างมีเสถียรภาพ และได้รับการสานต่อในทางปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าในยุคอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการผลิตแบบเรียนซึ่งถือได้ว่าเป็นหนึ่งในนโยบายของรัฐที่จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสนใจไม่น้อยไปกว่านโยบายในด้านอื่นๆ โดยสรุปได้จากคำแถลงการณ์ของรัฐบาลชุดที่ 9 ถึงชุดที่ 10 (ระหว่างวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ถึงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2489) และคำแถลงการณ์ของรัฐบาลชุดที่ 22 ถึงชุดที่ 27 (ระหว่างวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2491 ถึงวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500) ซึ่งมีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

1. รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นเป็นรัฐบาลหนึ่งที่ทำให้ความสนใจต่อการขยายตัวทางการศึกษา ทั้งในส่วนภาคบังคับประถมศึกษา มัธยมศึกษา พลศึกษา การศึกษาผู้ใหญ่ โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนรัฐบาล อาชีวศึกษา และอุดมศึกษาไม่น้อยไปกว่าคณะรัฐบาลในชุดก่อนซึ่งนำโดยพระยาพหลพลพยุหเสนา และสมาชิกของคณะราษฎรเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้

สามารถเปรียบเทียบได้จากงบประมาณการศึกษาของกระทรวงธรรมการกับงบประมาณทั้งหมดของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2475-2493 ตามตาราง ต่อไปนี้

พ.ศ.	งบประมาณทั้งหมด	งบประมาณกระทรวง ธรรมการ	คิดเป็นร้อยละ
2475			
2476	-	5,893,371	-
2477	72,415,415	7,231,494	10.01
2478	74,453,225	8,170,159	11.70
2479	89,041,371	10,011,713	11.28
2480	100,981,330	11,181,402	11.07
2481	116,096,365	14,006,377	12.06
2482*	116,768,960	15,370,051	13.16
2483	57,879,979	7,114,233	12.29
2484	169,115,945	15,320,922	9.05
2485	211,487,087	19,392,906	9.17
2486	147,681,783	14,550,517	9.85
2487	148,797,769	16,625,797	11.17
2488	188,300,457	19,858,393	10.55
2489	249,036,940	21,801,508	8.75
2490	507,020,391	11,916,184	2.35
2491	491,581,257	13,935,384	2.83
2492	678,927,109	88,266,704	13.00
2493	747,710,020	94,989,761	12.70
	916,842,596	125,201,276	13.66

ที่มา: ระลึก ธาณี. 2527. วิวัฒนาการการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475-2503). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช. หน้า 145. รวบรวมจากรายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2485-2488 พระราชบัญญัติงบประมาณ จาก พ.ศ. 2485-2488 และ ราชกิจจานุเบกษา จาก พ.ศ. 2491-2493

* ครึ่งปีงบประมาณ จากเมษายน ถึงกันยายน พ.ศ. 2482

จากการเปรียบเทียบข้างต้นนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงงบประมาณทางการศึกษาของรัฐที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ยกเว้นในระหว่างช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ จากการถูกโจมตีทางอากาศ และการขาดแคลนทั้งปัจจัยในด้านอุปโภคและบริโภค อย่างไรก็ตาม การเติบโตของงบประมาณทางการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา พอจะอนุมานได้ว่าเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐภายใต้การนำของคณะราษฎรตามหลักการข้อ 6 ของคณะราษฎรซึ่งต้องการ “ให้การศึกษาแก่ราษฎรชาวสยามอย่างเต็มที่” อีกทั้งยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจของรัฐต่อการศึกษา รวมทั้งการกล่อมเกลாதางความคิดให้แก่พลเมืองในรัฐในฐานะ “พลเมืองที่ดี” ตามระบอบการปกครองและผู้นำทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเข้าใจได้จากการเพิ่มงบประมาณเพื่อการผลิตซึ่งตำราเรียน และการจำกัดให้ประชาชนได้ศึกษาแต่เฉพาะแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการให้การยอมรับเท่านั้น ในช่วงยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตามนโยบายในประการต่อไปที่รัฐได้เน้นย้ำไว้ในทุกแถลงการณ์ของรัฐ นั่นก็คือ การเน้นให้เกิดการปรับปรุงหลักสูตรของแบบเรียนเพื่อให้ทัดเทียมกับอารยะประเทศโดยเร็วที่สุด และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ออกรัฐธรรมนูญ 12 ประการ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ การเปลี่ยนแปลงตัวสะกดของอักษรไทยให้เหลือจำนวนที่น้อยลง การผลิตแบบเรียนขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองแนวนโยบายแห่งรัฐจึงต้องเป็นไปอย่างเร่งด่วน ไปพร้อมๆ กับเนื้อหาของแบบเรียนที่จำต้องมีลักษณะและรูปแบบที่สอดคล้องตามบริบทของสังคม ผู้นำทางการเมือง และนโยบายของรัฐ

2. นโยบายทางการศึกษาของรัฐในยุคนี้ ยังได้เน้นให้เกิดการยึดหลักเป็นทางปฏิบัติว่า รัฐมีหน้าที่ที่จะให้การศึกษอบรมแก่พลเมืองทุกคนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ทั้งยังมีการส่งเสริมให้เกิดความช่วยเหลือในด้านอุปกรณ์กีฬา และเครื่องมือในการศึกษาแก่ประชาชนตามสมควรอีกด้วย ในการนี้ รัฐได้ส่งเสริมให้ประชาชนชาวไทยสนใจในด้านกีฬา สันทนาการ และงานทางด้านศิลปะ โดยเน้นว่าต้องเหมาะสมแก่ความต้องการของประเทศ ซึ่งสะท้อนทัศนคติของผู้นำทางการเมืองได้เป็นอย่างดี การศึกษานั้นเป็นเครื่องมือของรัฐในการกำหนดคุณลักษณะของพลเมือง ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการนิยามคำว่า “พลเมืองดี” ในแต่ละยุคสมัยจึงผันแปรไปตามความต้องการของรัฐ บุคลิกภาพของผู้นำทางการเมือง และสภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นที่ปรากฏให้เห็นได้ในแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับระบอบประชาธิปไตย และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี 2475 ตามที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ผ่านมาว่า รัฐบาลได้เน้นให้ประชาชนทุกคนมุ่งเป็นพลเมืองดี และปฏิบัติตามหลักทั้ง 6 ประการของคณะราษฎร เป็นต้น

นอกจากการให้ความสำคัญกับการศึกษา รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามยังได้กำหนดให้นโยบายการศึกษานั้นมีผลครอบคลุมไปยังเรื่อง กิจการของสงฆ์ โดยเน้นการปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ให้สมกาลสมัย และอุปถัมภ์ให้ศาสนานั้นมีความสอดคล้องกลมกลืนกันกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีส่วนอย่างยิ่งในการปรับเปลี่ยนสังคมไทยให้เอื้อต่อแผนนโยบายแห่งรัฐ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ดังที่ปรากฏให้เห็นได้ในนโยบายทางการศึกษาชุดนี้ ซึ่งส่วนใหญ่มีนัยยะของการสร้าง “พลเมืองที่ดี” ตามรูปแบบที่รัฐต้องการ ดังเช่นที่ปรากฏในเนื้อหาของแบบเรียนในระหว่างปี พ.ศ. 2481-2487 และปี พ.ศ. 2491-2500 ซึ่งเน้นการเชิดฟุ้งผู้นำ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ยุคมาลानาไทย” หรือ “ยุคเชิดผู้นำชาติพันธุ์” นั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงลักษณะของแบบเรียนในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ระหว่าง พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487 และ พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2499)

ในยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงนามของประเทศจาก “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” ระหว่างปี พ.ศ. 2482 แล้ว รัฐบาลในสมัยดังกล่าวนี้ยังได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 12 ฉบับ เพื่อสร้างวัฒนธรรมใหม่ในด้านต่างๆ เช่น การเปลี่ยนแปลง “ภาษาเขียน” และ “ภาษาราชการ” รวมทั้งปรับปรุงรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมให้มีความเป็นสากลตรงตามวัฒนธรรมของอารยประเทศในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายห้ามไม่ให้มีการเล่นดนตรีไทยในที่สาธารณะ แต่ส่งเสริมการเล่นดนตรีสากล การปลุกฝังให้ผู้ชายไทยใส่หมวกเมื่อต้องออกจากบ้าน หรือการห้ามไม่ให้มีการกินหมากซึ่งเคยเป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยก่อนๆ เป็นอาทิ

ทั้งนี้ **ด้านการแต่งกาย** ให้มีการยกเลิกการแต่งกายแบบเก่าที่ผู้ชายนุ่งผ้าม่วง นุ่งผ้าขาวม้า กางเกงแพร ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น หรือผ้าถุง โจงกระเบน ใส่เสื้อแขนกระบอก หรือคอกระเช้า และไม่ใส่รองเท้านักหญิงชาย ซึ่งถือว่าไม่ใช่สังคมที่เจริญ สมัยนี้ได้มีการวางระเบียบการแต่งกายแบบใหม่ กล่าวคือ ผู้ชายให้สวมรองเท้านุ่มส้น ถุงเท้า และกางเกงขายาว ส่วนผู้หญิงให้สวมกระโปรงเสื้อนอกคลุมไหล่ ใส่รองเท้ารัดส้น รวมทั้ง มีการกำหนดสีเครื่องแต่งกายในแบบต่างๆ ขึ้น

ด้านการปรับปรุงตัวอักษรไทย ให้ตัดสระ พยัญชนะ ที่ไม่ใช่ของภาษาไทยออกเสีย ไม่ให้หยิบยืมมาจากภาษาอื่น และเขียนให้ง่ายขึ้น ดังนี้

สระที่คงใช้ คือ ใ ถุ ฤ ภา ให้ใช้ “ไ” และ “ร” แทน

พยัญชนะที่คงใช้ คือ ข ค ฉ ฌ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ศ ษ พ ญ

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงการเขียนให้ง่ายขึ้น เช่น “สมควร” เป็น “สมควน” “สำคัญ” เป็น “สำคัญ” “สำคัญ” เป็น “สำคัญ” “เงิน” “รง” เป็น “ทง” เป็นต้น

ด้านการปรับปรุงภาษาพูด และอื่นๆ รัฐบาลกำหนดให้ใช้ ฉัน เป็นบุรุษที่ 1 ท่าน เป็นบุรุษที่ 2 และกำหนดให้ใช้คำว่า จ๊ะ ปฏิเสธใช้คำว่า ไม่ ต่อมาเปลี่ยนเป็นคำตอบรับช่าวว่า ครับ หลึงตอบรับว่า ค่ะ และปฏิเสธใช้คำว่า เปล่า

ด้านการตั้งชื่อ ให้ใช้ชื่อที่สามารถระบุเพศได้ เช่น คำที่ใช้ตั้งชื่อผู้หญิงต้องมีลักษณะแสดงถึงความอ่อนโยน เช่น ชื่อดอกไม้ ชื่อของผู้ชายต้องแสดงถึงอำนาจ ความเข้มแข็ง

ด้านการปรับปรุงความเป็นอยู่ รัฐบาลได้มีการแนะนำให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ถูกต้อง และมีความสะอาดตามแนวทางของรัฐ เช่น ให้รู้จักใช้ช้อนส้อม ล้างมือล้างเล็บก่อนการรับประทานอาหาร ใช้โต๊ะ เก้าอี้นั่งรับประทานอาหาร รับประทานอาหารที่มีประโยชน์ เช่น หมู เป็ด ไก่ ผัก และไข่ ไม่ให้รับประทานข้าวกับน้ำพริก หรือสัตว์เลื้อยคลานสกปรก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมคอำนาจทางการเมืองลงในปี พ.ศ. 2487 วัฒนธรรมที่ได้นำมาใช้ในระยะสั้นๆ นี้ก็สิ้นสุดลงไปด้วย ยกเว้นวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น การเคารพธงชาติทุกเช้าเวลา 8.00 น. หรือวัฒนธรรมในการรับประทานอาหาร เป็นต้น³

สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ลักษณะการดำเนินชีวิตของคนไทยนั้นแตกต่างออกไปจากเดิม โดยสิ้นเชิง ความเป็นสากลดังที่รัฐบาลได้กล่าวอ้างถึง ได้กลายเป็น “สัญลักษณ์” ส่วนหนึ่งที่เข้ามาควบคุม และคุกคาม “เรื่องส่วนตัว” ของคนในรัฐเป็นอย่างมาก และไม่ว่าคนในรัฐจะปฏิเสธต่อการเปลี่ยนแปลงเช่นที่ว่านี้ หรือไม่ อย่างไร รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ยังคงพยายามที่จะหยิบยื่นสิ่งที่รัฐเห็นว่า “ดี” และ “งาม” ให้กับคนในรัฐอย่างที่ประชาชนโดยทั่วไปไม่อาจปฏิเสธได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยในการกล่อมเกลามาและหล่อหลอมประชาชนในรัฐให้เกิดวิถีทางในการดำเนินชีวิต และวิถีคิดที่แตกต่างออกไปจากในอดีตในหลายๆ ด้าน ทั้งนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามถือได้ว่า มีส่วนในการสร้างแนวความคิดแบบ “รัฐนิยม”

³มานิตย์ นวลละออ และคณะ, หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ไทย ม.3 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม็ค, 2521), หน้า 26-28.

“ชาตินิยม” และ “สัญลักษณ์ทางการเมือง” ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างแพร่หลายน่าสนใจในหลายลักษณะตามแนวนโยบายต่างๆ ของรัฐ

ตัวอย่างที่ดีในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นสากลมากขึ้น ก็คือ การเริ่มต้นในการเปลี่ยนแปลงเนื้อหา และภาษาของแบบเรียนให้เป็นไปในรูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐ ตามหลักรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 11 จากเดิมที่ประเทศสยามได้ใช้ภาษาเขียนที่มีตัวอักษรถึง 46 ตัวอักษร ก็เปลี่ยนแปลงไปให้เหลือจำนวนที่น้อยลง ส่งผลกระทบต่อทั้งวิธีการสะกดและเขียนคำต่างๆ ในภาษาไทยดังที่กล่าวแล้วข้างต้น รวมทั้งเนื้อหาของแบบเรียนก็มีความโน้มเอียงไปในทางที่สนับสนุนการทำงานของคณะรัฐบาล และกลุ่มข้าราชการทหารในหลายแง่มุม สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นกับเนื้อหาของแบบเรียนไทยในเรื่อง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็คือ ความพยายามที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และชื่อของผู้นำทางทหารให้มีรายละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเป็นการให้ความหมายสำคัญ (Significance) กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งมีทหารเป็นแกนนำในการยึดอำนาจทางการเมือง เป็นต้นว่า

“เช้าตรู่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ยึดพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นที่บัญชาการชั่วคราว และแยกย้ายกันเข้ายึดสถานีรถไฟ ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข และสถานที่สำคัญอื่นๆ อันเชิญเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ และเชิฐคนสำคัญๆ ไปไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม คณะราษฎรได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนทราบถึงความมุ่งหมายของการยึดอำนาจ ได้มีการจัดตั้งคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารขึ้นสามนาย ได้แก่ พระยาพหลพลพยุหเสนา พลเอกพระยาทรงสุรเดช และพลเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้มีหนังสือไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญสืบไป”⁴ หรือ

“คณะทหารบก ทหารเรือ และข้าราชการพลเรือนผู้ร่วมใจกันจึงตั้งคณะพรรคขึ้นให้นามว่า “คณะราษฎร” อันมีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ทำการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 การกระทำเช่นนี้เรียกว่า ทำการปฏิวัติ”⁵ เป็นต้น

⁴กรมวิชาการ, แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือชุดประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยม 6 (กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2498), หน้า 23.

⁵สนั่น ผิวนวนล, หน้าที่และศีลธรรมพลเมืองสำหรับมัธยมปีที่ 4 (พระนคร: สำนักพิมพ์ประชาช่าง, 2490), หน้า 60.

ทั้งนี้ เนื้อหาโดยรวมของแบบเรียนใน พ.ศ. 2490 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จอมพล ป. มีอิทธิพลทางการเมืองอย่างเต็มที่ที่จะเริ่มมีลักษณะในการให้คำอธิบายแก่ผู้เรียนมากขึ้นในแง่ที่ว่า “ผู้นำทางทหาร” โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบก อันได้แก่ พระยาพลพลพยุหเสนา พลเอกพระยาทรงสุรเดช พลเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ รวมทั้งคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารนั้น ล้วนแล้วแต่มีบทบาทหลักในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในระบอบใหม่นี้ แตกต่างจากคำอธิบายเดิมในระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2585 ที่อ้างว่า การก่อการปฏิวัตินั้นมีที่มาจาก “คณะราษฎร” เพียงเท่านั้น และมีนัยโดยรวมๆว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดจากความร่วมมือของทั้งฝ่ายประชาชน ข้าราชการพลเรือน และทหาร ไม่มีผู้ใดที่มีบทบาทสำคัญกว่า หรือเหนือกว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นสำคัญ

นอกจากประเด็นต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น เนื้อหาของแบบเรียนในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามยังคงมีการให้ความหมายใหม่ต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั่นก็คือ แม้ว่า การปฏิวัติทางการเมืองและการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรูปลักษณะต่างๆ นั้นจะถือได้ว่าเป็นศัตรูอันร้ายกาจต่อความจงรักภักดีในระบอบกษัตริย์ หรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื้อหาของแบบเรียนในยุคนี้กลับเน้นให้ผู้ศึกษาและประชาชนโดยทั่วไปให้ความชอบธรรมต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้มีส่วนร่วม และให้ความร่วมมือต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย รวมทั้ง ตระหนักถึงคุณงามความดีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ปวงชนชาวสยาม และทรงยอมรับบทบาททางการเมืองแบบใหม่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะเห็นได้ถึงสภาพการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ และฝ่ายผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย เช่นที่ปรากฏในแบบเรียน ดังนี้

“เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงมีบุคคลคณะหนึ่ง เรียกว่า คณะราษฎรเข้ายึดอำนาจการปกครองแผ่นดิน ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และทูลอันเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ให้ทรงเป็นกษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงยินยอมโดยดี และเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ก็ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนชาวไทย”⁶ หรือ

“ต่อมาเมื่อพลเมืองไทยได้รับการศึกษามากขึ้นก็เริ่มรู้สึกว่าการปกครองระบอบสมบูรณาญา สิทธิราชย์นั้นไม่เป็นการสมแก่เวลาเสียแล้ว ทั้งประเทศทั้งหลายที่เจริญแล้วก็ได้

⁶กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ, แบบเรียนหน้าที่พลเมือง และศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมืองสำหรับมัธยม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 32.

เปลี่ยนไปเป็นอย่างระบอบรัฐธรรมนูญ บุคคลคณะหนึ่งซึ่งตั้งชื่อว่า คณะราษฎรจึงได้ทำการยึดอำนาจการปกครองไว้ และขอพระราชทานรัฐธรรมนูญจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์ท่านก็ได้ยินยอมพระราชทานรัฐธรรมนูญให้โดยดี”⁷ เป็นต้น

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงแนวความคิดของผู้นำประเทศ อันได้แก่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม สภาพทางสังคม และบริบททางการเมืองในสมัยนั้นแล้วจะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงสภาวะการปรับตัวของแบบเรียนซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวความคิดของผู้นำประเทศ และสภาพการณ์ทางการเมือง หรือ (ตัว) บทร่วมตามข้อเสนอของ Mikko Lentonen กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เนื้อหาของแบบเรียนในยุคนี้มีลักษณะของการเอื้อผลประโยชน์ต่อทั้งฝ่ายผู้ก่อการปฏิวัติ และฝ่ายเจ้าที่เป็นผู้ปกครองในยุคก่อน ผ่านการพรรณนาให้ผู้เรียนเห็นถึงความร่วมมือ และการประนีประนอมภายใต้ระบอบการเมืองที่มีความขัดแย้ง ดังเช่นที่ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า

“ในสายตาของชนชั้นสูงส่วนใหญ่ในระบอบเก่า “การปฏิวัติ” เป็นการกระทำผิดประเพณี การปกครองอย่างร้ายแรงที่สุด และเป็นการกระทำที่จะเพาะเชื้อของการแก่งแย่งอำนาจทางการเมืองในหมู่ผู้ปกครองใหม่ต่อไปอย่างไม่มีวันจบสิ้น...การเผชิญหน้ากับกลุ่มราชวงศ์และกลุ่มข้าราชการอาวุโสผู้ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงยึดติดกับหลักการชาติกำเนิด และความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ เป็นสภาพความเป็นจริงที่กระตุ้นให้กลุ่มของหลวงพิบูลสงครามตระหนักว่า ภัยอันตรายที่มีต่อกลุ่มตน และต่อระบอบใหม่ยังคงมีอยู่ตลอดเวลา ในส่วนหนึ่งเป็นไปได้ว่า พวกเขามีความรู้เกี่ยวกับการปฏิวัติเป็นภาพหลอนอยู่ในใจด้วย ดังนั้นความหวาดระแวงระหว่างคนกลุ่มนี้กับชนชั้นนำในระบอบเก่าจึงเป็นสภาพความเป็นจริงที่แก้ไขได้ยาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงมีพระราชบันทึก (ก่อนที่จะทรงสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 – ผู้เขียน) ไว้ว่า พระองค์เองกับผู้นำระบอบใหม่ไม่มีทางจะอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขได้ เหตุเพราะว่า เหตุการณ์ในประเทศไทยก็เป็นไปตาม “กฎธรรมดา” ของการใช้กำลังเข้าปฏิวัติ”⁸ กล่าวคือ

“ตัวอย่างในพงศาวดารของโลกย่อมมีอยู่มากหลายและเห็นได้ชัดว่า ไม่มี พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดที่ทรงอำนาจสมบูรณ์อาณาสิทธิราชย์แล้วถูกลดอำนาจลงโดยการกบฏ ที่จะทรงดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์อยู่ได้ตลอดไป เพราะถึงแม้พระองค์จะทรงยินยอมโดยดี และไม่มีพระราชประสงค์ที่จะได้อำนาจสมบูรณ์กลับคืนก็ยังคงต้องมีผู้อื่นที่ไม่พอใจการเปลี่ยนแปลงนั้นคิดการที่จะ

⁷ ใ้อี นุษปะเกศ, แบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 5 ตามหลักสูตร พ.ศ. 2493 (พระนคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2493), หน้า 143.

⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติ 2475 (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา, 2533), หน้า 218.

เปลี่ยนแปลงให้กลับเป็นอย่างเดิมอยู่เสมอ และทำให้เกิดการระแวงสงสัยและบาดหมางระหว่างอำนาจที่เกิดใหม่กับอำนาจเก่าที่ถูกล้มลง ผลสุดท้าย พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นก็ต้องถูกปลงพระชนม์เสียบ้าง ต้องถูกอยู่ในที่คุมขังบ้างหรืออย่างดีก็ต้องถูกเนรเทศไปเสียจากประเทศ ฉะนั้นก็ไม่มีออกเลยว่ามีรายใดที่จะเรียบร้อยอยู่ได้ตลอด”⁹

พระราชบันทึกข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าพระราชหฤทัยในสภาพการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างลึกซึ้ง ส่วนกลุ่มของหลวงพิบูลสงครามเองก็มีความคิดคล้ายกันกับพระราชบันทึกดังกล่าวข้างต้น ดังจะเห็นได้จากที่ครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2483 หลวงพิบูลสงครามนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวคำปราศรัยในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรไว้อย่างหนักแน่นว่า

“เรื่องระบอบเก่ากับระบอบใหม่นี้จะต้องรบกันไปอีกนานจนกว่าระบอบใดจะชนะ ผมขอยืนยันว่า ในชีวิตของเรา บางทีลูกเราด้วย จะต้องรบกันอีกและแย่งกัน ในระบอบเก่ากับระบอบใหม่นี้”¹⁰

ด้วยเหตุที่สภาพทางการเมืองทั้งฝ่ายการเมืองแบบเก่า และแบบใหม่มีลักษณะขัดแย้งกันนี้เอง การประนีประนอมในรูปแบบต่างๆ จึงต้องมีขึ้น เนื้อหาในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการให้การยอมรับ ถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนลักษณะทางการเมืองที่เกิดขึ้น และดำรงอยู่ ณ ช่วงเวลานั้น และเนื่องจากผู้นำทางการเมืองในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามมีความสามารถในการปรับตัวทางการเมืองค่อนข้างสูง เนื้อหาทางการเมืองที่ปรากฏในแบบเรียนจึงมีรูปแบบไปในทางใกล้เคียงความไม่ลงรอยกันของผู้นำทางการเมืองทั้งสองฝ่าย อันหมายถึง พระมหากษัตริย์ และผู้ก่อการปฏิวัติ ไปพร้อมๆ กับการ “สร้างวาทกรรม” ให้เกิดภาพของความร่วมมือทางการเมืองระหว่างระบอบการเมืองแบบเก่า กับแบบใหม่ เพื่อรักษาการครองอำนาจการปกครองของผู้นำ ด้วยการอ้างถึงการได้รับความชอบธรรม (Legitimacy) ให้ปกครองประเทศจากผู้นำในระบอบการเมืองแบบเดิม ทั้งนี้ การกล่าวอ้างว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงยอมรับระบอบการเมืองแบบใหม่นี้ก็ย่อมเป็นอุบายที่ดีในการสร้างความเชื่อถือ และความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชนในสมัยนั้น ได้มาก เพราะประชาชนเกือบทั้งหมดในรัฐยังคงให้ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทยอย่างไม่อาจปฏิเสธได้

⁹“แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ,” (พระนคร: โรงพิมพ์ยังหลี่, 2478), หน้า 134. อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติ 2475, หน้า 141.

¹⁰“ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรี,” (พระนคร: กรมโฆษณาการจัดพิมพ์, 2483), หน้า 153-154. อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติ 2475, หน้า 153-154.

กุศโลบายและความสามารถในการปรับตัวนี้เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยสร้างความสมดุลทางการเมือง และเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับรัฐบาลในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้นานถึง 20 ปี ก่อนที่นโยบายแบบเดิมที่ผ่านมานั้นจะไม่สามารถทนต่อความก้าวหน้าทางการเมือง และยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปได้อีก ลักษณะการปรับตัวทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือการนำพระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์มาส่งเสริมความชอบธรรมทางการเมืองของตนนี้ มีมาถึงการอ้างอิงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อย่างเด่นชัด ซึ่งจะเห็นได้จากการที่แบบเรียนในยุคจอมพลสฤษดิ์ ให้คำอธิบายเรื่อง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ว่าสำเร็จได้ เนื่องจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และการวางรากฐานทางการศึกษาที่คิดตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นสำคัญ ลักษณะของการประนีประนอมทางการเมืองเช่นนี้ ย่อมเป็นเสมือน “สายป่าน” ที่ทำให้ผู้นำทางการเมืองทั้งสองยุคนี้สามารถปรับตัวทางการเมืองได้เป็นอย่างดี เพราะแม้ว่าคณะราษฎรจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการเมืองไปมากมายเพียงไร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยก็ยังคงเป็นที่เคารพศรัทธาของปวงชนชาวไทยอย่างแนบแน่นมาจนตลอดทุกยุคสมัย

อย่างไรก็ตาม ความสามารถในการปรับตัวของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้มีเพียงการสร้าง ความชอบธรรมด้วยการสร้างภาพของความร่วมมือระหว่างระบอบการเมืองแบบเก่า และแบบใหม่เท่านั้น แต่ยังมี การเพิ่มพลังทางการเมืองในฐานะผู้นำสำคัญที่ผูกพันอยู่กับ “ความเป็นเอกราชของชาติไทย” ไปพร้อมๆ กับการ “สร้างชาติ” หรือ “ชาตินิยม” คล้ายคลึงกับที่เคยเกิดขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในหลายประเด็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างรัฐแบบข้าราชการ การสร้างวัฒนธรรมอันเป็นหนึ่งเดียวของคนในรัฐ รวมทั้งการสานความสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศให้เกิดความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดผ่านแบบเรียนด้วยกันทั้งสิ้น อีกทั้งเมื่อพิจารณาเนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเมืองแล้วจะยังเห็นได้ว่า รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ได้เน้นย้ำถึงประเด็นเรื่อง “เอกราชของชาติไทย” มากกว่าที่เคยมีการอ้างถึงในรัฐบาลยุคก่อนๆ อาทิ

“เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความเป็นเอกราชของไทยยังไม่สมบูรณ์แท้ ประเทศต้องตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือของสนธิสัญญากับต่างประเทศที่มีข้อผูกมัดประเทศไทยอยู่ทั่วทางการเมือง ทางศาล ทางเศรษฐกิจ...รัฐบาลภายใต้ระบอบประชาธิปไตยได้เร่งจัดทำประมวลกฎหมายและ

ประกาศใช้ครบถ้วนในปี พ.ศ. 2478...สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ในปี 2481 เป็นอันว่า ไทยได้รับเอกราชอย่างสมบูรณ์ทั้งในทางการเมือง ทางศาล และทางเศรษฐกิจ”¹¹

ข้อความข้างต้นนี้ สะท้อน “วาทกรรม” ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของแบบเรียนให้เห็นว่า “เอกราชของชาติไทย” นั้นเกิดขึ้น และดำรงอยู่อย่างสมบูรณ์แท้จริงในสมัยการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ปี พ.ศ. 2481 ดังคำกล่าวอ้าง - ผู้เขียน) ทั้งๆ ที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากความพยายามในการแก้ไขสนธิสัญญาต่างประเทศหลายฉบับที่ทำให้ประเทศต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต หรือการมีอำนาจทางการศาลมาโดยตลอด ด้วยการเร่งจัดทำ “ประมวลกฎหมายแพ่ง และประมวลกฎหมายอาญา” ให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล ทั้งในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยุคของคณะราษฎร

ทั้งนี้ รัฐบาลในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามได้อ้างสิทธิในฐานะผู้รักษาเอกราชของชาติไทยไว้ได้จากการที่ได้กระทำการปลดแอกประเทศออกจากพันธกรณีสนธิสัญญาที่ได้ทำไว้กับต่างประเทศ ในที่นี้ พึงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การอ้างสิทธิเป็นผู้สามารถรักษาเอกราชไว้ได้นี้ มีให้เห็นโดยต่อเนื่องหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในกรณีของรัฐบาลภายใต้การนำของนายควง อภัยวงศ์ นายปรีดี พนมยงค์ นายทวี บุญยเกตุ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช และพลเรือตรีวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งต่างก็อ้างว่า กลุ่มของตนเองนั้น ถือได้ว่าเป็นผู้รักษาเอกราชของชาติไทยไว้ได้โดยได้แก้ไขความผิดพลาดของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ตัดสินใจเข้าร่วมกับฝ่ายอักษะภายใต้อุดมการณ์แบบฟาสซิสต์ เพราะพวกตนได้จัดตั้ง “ขบวนการเสรีไทย” ขึ้นเพื่อเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่มีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำในช่วงสงครามโลก ทำให้ประเทศไทยไม่ต้องเสียค่าปฏิกรรมสงคราม หรือเสียผลประโยชน์ทางการเมือง เมื่อประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นผู้นำของฝ่ายอักษะพ่ายแพ้

ลักษณะเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลในยุคต่างๆ ของไทย มีการใช้แบบเรียนเป็นกลไกทางการเมือง เพื่อโฆษณาชวนเชื่อให้ประชาชนเห็นผลงานประเภทต่างๆ ของรัฐบาล และเชื่อใน “ข้อมูล” เฉพาะที่รัฐบาลปรารถนาให้ประชาชนรับรู้เป็นสำคัญ

ดังนั้น การที่รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อ้างถึงสถานะผู้นำของตนเองในการรักษาเอกราชของชาติไทยจึงเป็นนัยสำคัญของความพยายามที่จะลดความสำคัญของบทบาทของผู้นำทางการเมืองในระบอบเดิม คือ ระบอบกษัตริย์ ไปพร้อมๆ กับการรับสถานภาพเดิมในฐานะผู้รักษาเอกราชของชาติไทย และบทบาทใหม่ทางการเมืองเอาไว้ ด้วยเหตุนี้จึงอาจเข้าใจได้ว่า รัฐบาลชุด

¹¹กรมวิชาการ, แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ หนังสือชุดประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คุรุสภา, 2498), หน้า 32.

ดังกล่าวได้ยึดมั่นถือมั่นในหลักการเอกราชของชาติเป็นวาทกรรมหลัก และเป็นแนวทางสำคัญในการปกครองประเทศ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากบัญญัติทั้ง 6 ประการของคณะราษฎรซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมอุดมการณ์โดยรวมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ถือได้ว่า “หลักการเรื่องเอกราชของชาติ” เป็นหลักการเรื่องเดียวที่มีการอ้างถึงในแบบเรียนของไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สะท้อนให้เห็นถึง “การบิดเบือน” โดยการไม่กล่าวถึงว่าได้มีความพยายามโดยต่อเนื่องที่จะยกเลิกสนธิสัญญาเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชของชาติไทยเรื่อยมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนกระทั่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นปีที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำประเทศ ทั้งๆ ที่ควรให้ข้อมูลแก่ประชาชนด้วยว่า “เอกราชของชาติไทย” และ “การแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างประเทศ” นั้น ไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำแล้วเสร็จได้เพียงชั่วข้ามคืน หากแต่เป็นผลลัพธ์จากความพยายามของ “รัฐบาลในยุคก่อนๆ” และ “รัฐบาล ณ ขณะนั้น” ที่จะร่วมกันเรียกร้องเอกราชของชาติให้คืนมาดังเดิมด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ คงต้องยอมรับเช่นกันว่า มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแบบเรียนในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมามีอำนาจ โดยแบบเรียนที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2484 ยังคงเนื้อหาของแบบเรียนตามที่ปรากฏอยู่เดิมว่า

“รัฐธรรมนูญกำหนดให้พลเมืองมีสิทธิในการดำเนินการปกครองประเทศ รัฐธรรมนูญได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า อำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของพลเมืองทั้งหลาย หมายความว่า รัฐธรรมนูญนี้เองเป็นเครื่องกำหนดให้ราษฎรปกครองตนเอง...ข้อสำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ รัฐธรรมนูญได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า เราทุกคนมีเสรีภาพเท่าเทียมกันทั้งหมดตามกฎหมาย บุคคลใดไม่ว่าจะเป็นคนชั้นสูง ชั้นต่ำ หรือเป็นเชื้อพระวงศ์ จะไม่มีสิทธิพิเศษเหนือคนอื่น ๆ เลย...เราจะเห็นได้ว่า ภายในระยะอันสั้น การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญได้ทำให้ประเทศของเราเจริญขึ้นเป็นอันมาก ทั้งทางการคมนาคม เศรษฐกิจ และการศึกษา”¹²

แต่หลังจากนั้น ความเข้มข้นของเนื้อหาเรื่อง ประชาธิปไตย และสิทธิเสรีภาพของประชาชนก็เริ่มมีความเข้มข้นน้อยลง จนกระทั่งเลือนหายไปอย่างรวดเร็ว ปี พ.ศ. 2485 หรือ 3 - 4 ปีนับจากจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมามีอำนาจทางการเมือง เนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในแบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* ก็เหลือเพียงเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เท่านั้น

¹²กรมวิชาการ, แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับมัธยม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 27-28.

* สกัดตามแบบเรียน ในปี พ.ศ. 2485

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งปรากฏในระหว่างสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามมีเนื้อหาที่เด่นชัด ดังต่อไปนี้ คือ

1. แบบเรียนในยุคนี้มีรูปแบบ และลักษณะที่แตกต่างออกไปจากแบบเรียนในยุคก่อนๆ ด้วยเหตุผลหลักทางการเมือง กล่าวคือ รัฐได้มีการออกกระเบื้องหน้าชาติเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสะกดคำในภาษาไทยให้สอดคล้องต่อหลักการของผู้นำประเทศ และนโยบายหลักของรัฐภายใต้รัฐธรรมนูญ 12 ประการ จากอดีตที่เคยมีการใช้พยัญชนะถึง 46 ตัวอักษร ถัดลงเหลือเพียง 32 ตัวอักษร พร้อมทั้งลดจำนวนสระทั้ง 4 ตัว ได้แก่ ไ ฤ ฎา ฎา ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมในการอ่านเขียนและสิ่งพิมพ์ต่างๆซึ่งมีอยู่เดิม ซึ่งส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา และเนื้อหาของแบบเรียนอย่างเห็นได้ชัด
2. เนื้อหาของแบบเรียนไทยส่วนใหญ่ในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 ล้วนแล้วแต่มีลักษณะส่งเสริมและยกย่องให้ “ผู้นำทางทหาร” เป็นเสมือนแกนหลักของการแข่งขันอำนาจทางการเมืองในครั้งนั้น แตกต่างจากเนื้อหาของแบบเรียนที่เคยปรากฏในระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2485 ซึ่งไม่มีการยกย่องให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอันหมายถึง ฝ่ายทหาร พลเรือน หรือประชาชนว่า มีบทบาทโดดเด่นเหนือกว่ากันแต่อย่างใด
3. แม้ว่าจะระบอบการเมืองแบบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ และระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยจะมีลักษณะที่ขัดแย้งกันในเชิงอุดมการณ์ แต่เนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในแบบเรียนภายหลังปี พ.ศ. 2481 ส่วนใหญ่กลับมีลักษณะของการประนีประนอมซึ่งกันและกันอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ เป็นการอ้อมข้อมกันเพื่อสร้างอำนาจการปกครอง ความชอบธรรมทางการเมือง และทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม สามารถรักษาการครองอำนาจของตนไว้ได้ โดยใช้พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เป็นเสมือนสะพานทางการเมืองให้ตนได้รับการยอมรับจากประชาชน ในฐานะบุคคลที่พระมหากษัตริย์ทรงให้การรับรองในระบอบการปกครองแบบใหม่
4. รูปแบบของความสัมพันธ์ที่ปรากฏในแบบเรียนดังกล่าวนี้ ถือได้ว่า เป็นการปรับตัวของระบอบการเมือง และผู้นำทางการเมืองเพื่อรักษาความสมดุล และสร้างความชอบธรรมทางการเมือง (political legitimacy) เอาไว้ ทั้งนี้จะเห็นได้

อย่างชัดเจนว่าความรู้สึก (feeling) ของความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างระบอบการเมืองแบบเก่าและแบบใหม่นั้นมีแนวโน้มค่อนข้างไปในทางที่ดีมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเวลาผ่านไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นที่เคยมีการให้ความเห็นกันอย่างมากมายว่าการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสิ่งชั่วร้าย และเป็นเรื่องล้ำสมัยก็ค่อยๆ ลบเลือนไปเป็นอันมาก เหลือแต่เพียงภาพของความร่วมมือร่วมใจกันสร้างระบอบการเมืองแบบใหม่ผ่านเนื้อหาของแบบเรียนที่สะท้อนบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยภายใต้รัฐธรรมนูญ และระบอบการปกครองแบบใหม่เท่านั้น

5. เนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในแบบเรียนของไทยส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อน หรือ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ยังคงยึดติดกับหลักการในเรื่อง “เอกราชของชาติไทย” มาโดยตลอด อย่างไรก็ตาม รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในผู้นำทางการเมืองที่สร้างแนวความคิดแบบใหม่ (new concept) เกี่ยวกับการรักษาเอกราชของชาติไทยอย่างเป็นทางการว่าเป็นรูปธรรมว่า เป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งหมายถึง รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย หาใช่บทบาทของพระมหากษัตริย์ดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต และแม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะกล่าวถึง “รัฐนิยม” ในแง่ที่เป็นนิมิตหมายซึ่งส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพของประชาชนชาวไทย แต่ก็คงต้องยอมรับด้วยว่า เนื้อหาในเรื่อง “สิทธิ และเสรีภาพของพลเมืองไทย” ซึ่งเคยปรากฏในช่วงปี พ.ศ. 2475 ถึงราวปี พ.ศ. 2485 ได้จางหายไปเป็นอันมากในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งนี้ น่าจะเป็นด้วยเหตุว่า “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” และ “การเชื่อฟังผู้นำ” ที่รัฐจงใจให้ประชาชนโดยทั่วไปยอมรับนั้น ย่อมไม่สอดคล้องต่อ “ความหลากหลาย” และ “ความเห็นที่แตกต่าง” อันเนื่องมาจากการใช้สิทธิและเสรีภาพของประชาชนในรัฐ ดังนั้นสาระสำคัญในระบอบประชาธิปไตย รวมทั้งหลัก ๘ ประการของคณะราษฎรซึ่งเคยปรากฏในแบบเรียนยุคก่อนๆ จึงไม่ปรากฏเด่นชัดมากนักในยุคนี้

ข้อสรุปเหล่านี้ เป็นภาพสะท้อนอันเด่นชัดสำหรับการบริหารงานภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เน้นการทำงานแบบรุกเข้าหาประชาชน เพื่อส่งต่อ หรือถ่ายทอดค่านิยม วัฒนธรรมหลักทางการเมือง และอุดมการณ์บางประการให้เกิดผลในทางปฏิบัติผ่านแบบเรียน และสื่อหลายๆ แขนงที่รัฐเป็นผู้กำหนด การสร้างสถาบันทางการศึกษา ทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาล้วนแล้วแต่เป็นช่องทางตรงที่จะสื่อสารกับประชาชนในรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามอาจคาดหวัง และมั่นใจว่า ประชาชนจะมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับกลไกทางการเมืองของรัฐผ่านกระบวนการกล่อมเกล

ทางสังคมที่รัฐเป็นผู้ควบคุมจนละเลยปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งความเห็นทางการเมืองของประชาชนที่ได้ส่งผลในทางที่ขัดแย้งกับวิถีทางของรัฐในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเทศไทยยังไม่สามารถบรรลุความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงได้ ภายใต้การปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่การเติบโตทางการศึกษาก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นรากฐานอันสืบเนื่องมาจากเจตนารมณ์ของรัฐที่น่าจะส่งผลให้เกิดการขยายตัวของความรู้และปัญญาชนอันเป็นพื้นฐานที่ดีซึ่งมีส่วนส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยในภายหลัง นอกจากนี้ ระบบการศึกษายังถือได้ว่าเป็นพื้นที่สาธารณะที่ส่งผ่านวาทกรรมหลักทางการเมือง ที่รัฐต้องการส่งต่อไปถึงประชาชนได้อีกทางหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่า รัฐบาลทุกยุคสมัยย่อมส่งเสริมให้เนื้อหาของแบบเรียนมีลักษณะสอดคล้องต่อ บริบททางการเมือง ระบอบการปกครอง และผู้นำทางการเมือง เพื่อให้ประชาชนเป็น “พลเมืองดี” ตามที่รัฐปรารถนา ทั้งนี้ เพื่อรักษาระบบการเมือง ความชอบธรรมทางการเมือง และเป็นส่วนหนึ่งในหลายๆ ปัจจัยที่ทำให้รัฐบาลสามารถดำรงอยู่ได้โดยมีพื้นฐานของการกล่อมเกลாதงความคิด (Socialization) ให้แก่ประชาชนนั่นเอง

วิเคราะห์ผู้นำทางการเมืองในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ระหว่างปี พ.ศ. 2481 จนถึงปี พ.ศ. 2499 เป็นช่วงเวลาที่มียุทธศาสตร์เฉพาะทางการเมืองค่อนข้างเด่นชัด เพราะนอกจากคณะรัฐบาลโดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะมีบทบาททางการเมืองอย่างมากถึง 2 สมัย ในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2487 และกลับมามีอิทธิพลอย่างต่อเนื่องในระหว่างปี พ.ศ. 2491 ถึงปี พ.ศ. 2499 ช่วงเวลาที่คั่นกลางระหว่างยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ ช่วงปี พ.ศ. 2488 ถึงปี พ.ศ. 2491 กลับเป็นช่วงเวลาที่มีความหลากหลายและมีความวุ่นวายทางการเมืองอย่างยิ่ง โดยจะเห็นได้ว่า ณ ช่วงเวลาดังกล่าวมีรัฐบาลขึ้นมาสืบทอดประเทศภายในระยะเวลาเพียงแค่ 4 ปี ถึง 11 ชุด มีนายกรัฐมนตรีรวมทั้งสิ้น 5 คน และมีการแถลงนโยบายการศึกษาถึง 8 ชุดด้วยกัน แตกต่างจากรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. ที่แม้จะมีการแถลงนโยบายการศึกษาเพียง 2 ชุด แต่กลับมีส่วนในการพัฒนาการศึกษา และกิจการของรัฐยาวรวมกันนานถึง 20 ปี

ข้อแตกต่างดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการพัฒนาที่เข้มแข็งภายใต้การนำของรัฐบาลทหาร และความขาดตอนในการพัฒนาของรัฐบาลพลเรือน ซึ่งมีผลต่อรูปแบบและลักษณะโครงสร้างทางการเมือง รวมทั้งระบบการศึกษาไทยในยุคนั้นค่อนข้างมาก จากการศึกษาลักษณะการเมืองการปกครองไทยผ่านแบบเรียนที่เกี่ยวข้องในช่วงเวลาดังกล่าวจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า เนื้อหาทางการเมืองที่ปรากฏในแบบเรียนส่วนใหญ่มีลักษณะสัมพันธ์กันกับความ

ต่อเนื่องในการบริหารกิจการทางการศึกษาของรัฐอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ แม้ว่านโยบายทางการศึกษาในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามจะถูกคั่นกลางด้วยนโยบายภายใต้การบริหารของรัฐบาลชุดอื่นๆ อันได้แก่ รัฐบาลภายใต้การนำของนายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกษตร หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นานถึง 4 ปี เนื้อหาทางการศึกษาโดยรวมในระหว่างปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2499 ก็ยังคงมีลักษณะสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีสาระในการเน้นให้ผู้เรียนเกิดความสำนึกในความเป็นชนชาติ และการรักษาเอกราชของชาติไทยเป็นหลักการสำคัญทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะ โครงสร้าง และเนื้อหาทางการศึกษานั้นต้องอาศัยระยะเวลา และระเบียบวิธีการของทางราชการในการเปลี่ยนแปลง ไปพร้อมๆ กับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ด้วยเหตุนี้เอง รัฐบาลที่มีบทบาททางการเมืองที่ยาวนานและเข้มแข็งจึงมีโอกาสนในการ “ให้” ประโยชน์ และ “ใช้” ประโยชน์จากนโยบายทางการศึกษา กล่าวคือ มีบทบาทในการเลือกเก็บ เลือกรับ และเลือกสอน¹³ ได้มากกว่ารัฐบาลที่ไม่มั่นคง และเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยครั้ง ดังเช่นที่ปรากฏในระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2491

จากการศึกษาผนวกกับการวิเคราะห์ลักษณะทางการเมืองในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างละเอียด พบว่า ทิศนคติของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีส่วนอย่างมากในการถ่ายทอดเนื้อหาทางการเมืองซึ่งเป็นวาทกรรมหลักจากชนชั้นปกครอง ไปสู่ประชาชน เพื่อก่อให้เกิดการปฏิบัติที่มีความหมายไปในแนวทางเดียวกัน สอดคล้องต้องกัน และไม่เป็นอันตรายต่อชนชั้นนำ หรือผู้ปกครองที่ต้องการสร้างเอกภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งความเป็นปึกแผ่นของระบบราชการที่มาจากความเชื่อมั่นในผู้นำทางการเมือง กล่าวในอีกมุมหนึ่ง รัฐบาลภายใต้การบริหารของจอมพล ป. พิบูลสงครามพยายามที่จะถ่ายทอดคุณสมบัติบางประการให้แก่ประชาชนในรัฐ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะ นิสัย หรือบทบาทของการเป็นพลเมืองดีที่รัฐได้กำหนดขึ้น โดยการอ้างถึง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” เป็นหลักการ ในการกล่อมเกลางานทางการเมือง (Political Socialization) ที่มีความละมุนละม่อม และมีพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคมในขณะนั้น ทั้งที่จริงแล้ว “ความขัดแย้งและความแตกต่าง” ถือได้ว่าเป็นสาระสำคัญที่จะทำให้ระบอบประชาธิปไตยเกิดการ พัฒนา และสร้างสรรค์ให้เกิดความคิดเห็นที่มีประโยชน์ทางการเมืองได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ความ สอดคล้องต้องกันของแบบเรียนจึงเป็นเพียงกระบวนการยอมตามที่ทำให้เกิดความเรียบร้อยในสังคมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นในประเด็นดังกล่าวไว้ว่า

“เมืองไทยในแบบเรียนเป็นรัฐที่มีราชการเป็นใหญ่ ความสงบเรียบร้อย หรือความสงบราบคาบ ตลอดจนการพัฒนาแล้วแต่ถูกกำกับ และนำโดยราชการทั้งสิ้น เมื่อก้าวถึงการปกครองของรัฐ แบบเรียนจะอาศัยการปกครองส่วนภูมิภาคซึ่งราชการเป็นผู้จัดเป็นเนื้อหาของการปกครอง

¹³นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475, หน้า 236.

โดยราชการเป็นผู้จัดการทุกอย่างหมด ฉะนั้น หน่วยการปกครองของราชการจึงเป็นตัวแทนประเทศไทยที่กว้างใหญ่กว่าหมู่บ้าน เมื่อกล่าวถึงหน้าที่ของพลเมือง แบบเรียนก็เน้นหน้าที่ซึ่งอำนวยความสะดวกแก่การปกครองของราชการเป็นหลัก เช่น หน้าที่เกี่ยวกับการทะเบียนราษฎร แจ่งเกิดแจ่งตาย แจ่งย้าย ฯลฯ และการเสียภาษีอากร แต่ก็ไม่มีที่ใดในแบบเรียนทั้งหมดที่พูดถึงสิทธิของการเป็นพลเมืองของชาติไทย หรือหน้าที่ในองค์กรประชาชน เช่น หน้าที่อันพึงทำในฐานะสมาชิกกลุ่ม ออมทรัพย์เลย เป็นต้น”¹⁴

ความสัมพันธ์ในแง่นี้ มีลักษณะของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐผู้ใช้อำนาจในการปกครอง และประชาชนผู้รับนโยบายของรัฐมาปฏิบัติ รูปแบบทางการเมืองเช่นนี้ย่อมไม่อาจบรรลุต่อเป้าหมายของระบอบประชาธิปไตยได้อย่างราบรื่นมากนัก และแม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะมีความสามารถในการปรับตัวทางการเมืองเช่นไร ก็ไม่อาจจะทนต่อความก้าวหน้าของระบอบประชาธิปไตยที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ดังจะเห็นได้ในเหตุการณ์ทางการเมืองหลายๆ อย่าง เช่น การประท้วงของประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 หรือ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ล้วนแล้วแต่มีแนวโน้มที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนมีสัดส่วนที่เท่าเทียมกันมากขึ้น เพราะวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้นมิใช่การที่รัฐมีอำนาจเหนือประชาชนเช่นในระบอบเดิม แต่เป็นการปรับบทบาทให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองในลักษณะที่รัฐเป็นเพียงผู้ประสานผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มต่างๆ ทางสังคม และส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักรู้ในสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และหน้าที่ในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเท่านั้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่ารัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามจะเป็นรัฐบาลที่มีลักษณะแบบเผด็จการอยู่ค่อนข้างมาก แต่ก็อาจพิจารณาได้เช่นกันว่า นโยบายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ อาจมีส่วนอยู่บ้างในการส่งเสริมนโยบายทางการศึกษาซึ่งเน้นให้เกิดการขยายตัวเพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังจะเห็นได้จากการก่อตั้งมหาวิทยาลัย และสถาบันทางการศึกษาขึ้นในหลายๆ แขนงวิชา เป็นต้นว่า วิชาทางการแพทย์ วิชาทางการเกษตร และคหกรรมศาสตร์ เป็นอาทิ ทั้งนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้แถลงนโยบายทางการศึกษาไว้ทั้งสิ้น 2 คณะในระหว่างปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2487 ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปได้¹⁵ ดังต่อไปนี้

¹⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐ และรูปการ จิตสำนึก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 76.

¹⁵สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, “รวมนโยบายการศึกษาของรัฐปี 2475-2535,” เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี, หน้า 21-25.

1. รัฐบาลภายใต้การนำของหลวงพิบูลสงคราม และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อันได้แก่ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ มีนโยบายซึ่งเน้นให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้ และเข้าใจหน้าที่พลเมือง และ
2. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อันได้แก่ นายประยูร ภมรมนตรี และหลวงศุภชลาศัยผู้ช่วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา ได้เน้นให้เกิดการปรับปรุงหลักสูตรตำราเรียน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะอบรมพลเมืองของชาติให้มีคุณลักษณะเหมาะสมกับความต้องการของชาติในขณะนั้นและให้ก้าวหน้าทันความเจริญของชาติบ้านเมืองในอนาคต รวมทั้งเน้นกำลังในส่วนต่างๆ เพื่อส่งเสริมนโยบายของรัฐบาลให้เหมาะสมแก่กาลสมัย

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากนโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือหลวงพิบูลสงคราม (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) แล้วจะเห็นได้อย่างเด่นชัดว่า รัฐบาลในยุคดังกล่าวมีความตั้งใจอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมเนื้อหา และแบบเรียนทางการศึกษาให้มีลักษณะที่สอดคล้องต่อการสร้างพลเมืองไทยในแบบที่รัฐต้องการ โดยอิงหลักการรัฐนิยม 12 ประการเพื่อทดแทนหลักการเดิมของคณะราษฎร โดยจะเห็นได้ว่า รัฐบาลชุดนี้เป็นรัฐบาลชุดแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งไม่มีการกล่าวอ้างถึงหลักการทั้ง 6 ประการของคณะราษฎรในแถลงนโยบายของรัฐเลยแม้แต่น้อย และแม้ว่าเนื้อหาของแบบเรียนในยุคนี้จะมีการอ้างอิงถึงหลักการเรื่องเอกราชของชาติไทยอันเป็นหนึ่งในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ทว่าความสำคัญในฐานะผู้รักษาเอกราชที่สมบูรณ์ของบ้านเมืองที่ปรากฏในแบบเรียนต่างๆ กลับตกเป็นของรัฐบาลในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยไม่มีการอ้างถึงเจตนารมณ์ใดๆ ที่เป็นหลักการของคณะราษฎร หรือให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในการแก้ไขสนธิสัญญาที่มีส่วนทำให้ประเทศสยามจำต้องเสียเอกราชทางการศาล ที่ร่วมแก้ไขกันมาตั้งแต่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น ในยุคที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเรื่องอำนาจนี้จึงเป็นยุคที่คณะราษฎรค่อยๆ หมดอำนาจ และความสำคัญลงไปเป็นอันมาก

ลักษณะการ สร้าง เนื้อหาของแบบเรียนให้เอื้อประโยชน์ต่อรัฐบาลเช่นนี้ ข่อมสะท้อนให้เห็นถึงการ บิดเบือน เนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ โดยที่รัฐเป็นผู้เลือก ว่า ประชาชนควรรับรู้เรื่องประเภทใด และข้อมูลใดที่ไม่ควรให้ประชาชนรับรู้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นหนึ่งในกระบวนการการขัดเกลาทงสังคม (Socialization) อีกทั้ง ยังเป็นการกล่อมเกลาทงการเมือง (Political Socialization) ที่ยังผลประโยชน์ในด้านการรักษาอำนาจของรัฐ และการให้ความชอบธรรมทางการเมืองแก่ผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น ดังจะเห็นได้ว่า รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ได้ให้ความสำคัญในด้านการศึกษาแก่แบบเรียนอยู่ค่อนข้างมาก และเนื้อหาของ

แบบเรียนส่วนใหญ่ในยุคนี้ก็มีแนวโน้มที่จะสนับสนุนอุดมการณ์ทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงครามเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การรักษาอำนาจทางการเมืองของผู้นำในยุคต่างๆ นั้นยังประกอบด้วยปัจจัยอื่นๆ อีกหลายปัจจัย ดังเช่น บริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แบบเรียนจึงมีสถานะเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งที่จะช่วยในการรักษาสถานภาพ และอำนาจทางการเมืองของผู้นำในยุคต่างๆ ซึ่งวิทยานิพนธ์นี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของปัจจัยด้านอื่นๆ ไว้ ณ ที่นี้